

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA TAHSIL OLAYOTGAN TALABALARDA KOGNITIV KOMPITENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

Qo'ldoshev Mehriddin Avezmurodovich,
Buxoro innovatsiyalar universiteti magistranti
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.2.2.035>

Annotatsiya. Mazkur maqola Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarda kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish, hamda kognitiv kompetensiya tushunchasining mohiyati, oliy ta'lim jarayonida talabalarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart sharoitlari, zarur omillari va ahamiyatli jihatlari ochib berilgan. Shu sababli talabalarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi hozirgi kunda alohida ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: kompetensiya, bilim, ko'nikma, malaka, ta'lim oluvchi, talaba, kognitiv qobiliyat, kognitiv rivojlanish, ta'lim tizimi, mantiqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, xotira.

DEVELOPMENT OF COGNITIVE COMPETENCIES IN STUDENTS STUDYING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Qo'ldoshev Mehriddin Avezmurodovich,
Master of Bukhara Innovation University

Abstract. This article describes the development of cognitive competence in students studying in higher education institutions, the essence of the concept of cognitive competence, the pedagogical prerequisites, necessary factors and important aspects of the development of cognitive competence of students in the process of higher education. Therefore, the problem of developing students' cognitive competencies is of particular importance today.

Key words: competence, knowledge, skill, skill, learner, student, cognitive ability, cognitive development, educational system, logical thinking, critical thinking, memory.

РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ, ОБУЧАЮЩИХСЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Кулдашев Мехриддин Аvezmurodovich,
Магистр Бухарского инновационного университета

Аннотация. В данной статье описано развитие познавательной компетентности у студентов, обучающихся в высших учебных заведениях, сущность понятия познавательной компетентности, педагогические предпосылки, необходимые факторы и важные аспекты развития познавательной компетентности студентов в процессе высшего образования. Поэтому проблема развития познавательных компетенций студентов сегодня приобретает особую актуальность.

Ключевые слова: компетентность, знание, умение, умение, обучающийся, студент, познавательные способности, познавательное развитие, образовательная система, логическое мышление, критическое мышление, память.

Kirish qism. Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "individual ta'lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o'quv rejalar ishlab chiqish orqali talabalar qiziqishlari hamda kadrlar buyurtmachilari ehtiyojlariga muvofiq ta'lim dasturlarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, oliy ta'lim muassasalari bosqichma bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish" kabi muhim vazifalar belgilangan. Bu esa bo'lajak mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish bilan bir

qatorida, ularda turli kompetensiyalarni rivojlantirish vazifasini qo'ymoqda. Shu sababli talabalarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi hozirgi kunda alohida ahamiyatga ega.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Kognitiv kompetensiya shaxsiy kompetensiyasining asosiy turlaridan biridir, shuning uchun zamonaviy sharoitda har bir mutaxassis uni o'zlashtirishi kerak. Bu boshqa kompetensiya turlarining tarkibiy qismi, uzluksiz ta'limning shaxsiy asosi sifatida qaralishi mumkin. Kompetensiya turli vaziyatlarda bilim va ko'nikma elementlarini qo'llash qobiliyatini ifodalaydi. Bu yondashuv nafaqat ta'limning amaliy, kasbiy yo'nalishini mustahkamlaydi, balki bo'lajak mutaxassisning rivojlanish darajasiga nisbatan yuqori talablarni qo'yadi. Bo'lajak mutaxassislarning intellektual va kognitiv rivojlanishi hozirgi kunda oliy ta'limning eng dolzarb vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. Buning sababi shundaki, birinchidan, iqtisodiy taraqqiyotning hal qiluvchi omillaridan biri intellektual mahsulot, mulkchilikning asosiy shakli esa intellektual va kognitiv komponent hisoblanadi. Aynan shaxsning aql-zakovati va bilimi, uning malakasi ishlab chiqarish va ilm-fan rivojini, davlatning xalqaro hamjamiyatdagi o'rnini ko'p jihatdan belgilaydi. Insonning kognitiv qobiliyatlari tabiat tomonidan berilgan, ularni chaqaloqlikdan va butun umr davomida rivojlantirish muhimdir. Keksalikda kognitiv jarayonlar susayadi, shuning uchun aniq ong va xotirada qolish uchun siz miyani "o'rgatish" kerak.

Ta'lim sohasida ta'lim oluvchining kognitiv rivojlanishida ta'lim beruvchi muhim rol o'ynaydi. Ko'pgina ta'lim beruvchi jamoa vakillari oddiy yoki tez-tez ishlatiladigan tushunchalarni yetkazish uchun tildan foydalanishlari mumkin. Biroq, malakali ta'lim beruvchi nafaqat kognitiv rivojlanish kontsepsiyasini tushunishi kerak, balki u yangi, mavhum yoki qiyin tushunchalarni yetkazish uchun tildan foydalanish kabi murakkab vazifani ham bajara olishi darkor.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Talabalarda kognitiv qobiliyatni rivojlantirish masalasi hamisha ta'lim tizimi uchun ahamiyatlidir, Shu boisdan ham kognitiv rivojlanish bo'yicha Tadqiqotlar Neyron tasvirlash va genetikadagi yangi texnologiyalardan-da katta foyda keltirishi mumkin. Dunyo olimlarining olib borgan Turli tadqiqotlari jarayonlarida foydalangan har xil usullar ta'lim uchun juda muhim bo'lgan miya rivojlanishi va ta'lim oluvchi rivojlanishi ortasidagi aloqalarni ochib berishga xizmat qiladi.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish uchun mashqlar.

Kognitiv trening, hatto keksalikda ham samarali uzoq umr ko'rish va tiniq fikrlashning kalitidir. Miya ham tanadagidek jismoniy mashqlarga muhtoj, kuniga 15-20 daqiqani oddiy, ammo miya faoliyati uchun juda foydali mashqlarga sarflash muhim:

Sinxronlashtirilgan chizma. Sizga bir varaq qog'oz va 2 ta qalam kerak bo'ladi. Ikkala qo'l bilan bir vaqtning o'zida geometrik shakllarni chizish. Har bir qo'l uchun bir xil shakllardan boshlashingiz mumkin, keyin mashqni murakkablashtirasiz, masalan, chap qo'lingiz bilan kvadrat va o'ng qo'lingiz bilan uchburchak chizishingiz mumkin. Jismoniy mashqlar miyaning ikkala yarim sharlari ishini muvozanatlashtiradi, kognitiv qobiliyatlarni, vosita ko'nikmalarini rivojlantiradi.

So'zlar orqaga. Kun davomida bir necha marta boshqa odamlardan eshitgan so'zlaringizni o'zingizga teskari talaffuz qilishga harakat qiling.

Hisoblash. Hisoblash kerak bo'lgan hamma narsani aqliy aqliy hisoblar orqali qilish muhimdir. Kalkulyatorni qo'ying.

Avtobiografiya. Mashq qilish uchun 2 ta variant mavjud. Birinchisida, inson hozirgi paytdan boshlab eslab, yozishni boshlaydi va yil sayin erta bolalik davriga qadar chuqurlashadi. Ikkinchi versiyada birinchi navbatda bolalik tasvirlangan.

Kognitiv qobiliyatlarni yo'qotish.

Kognitiv funktsiyalar va qobiliyatlar yoshga qarab yomonlashadi, bu yoshga bog'liq o'zgarishlar bilan bog'liq, lekin ko'pincha bu komorbidiyalalar va nosog'lom turmush tarzi tufayli sodir bo'ladi. Birinchi alomatlarida parvarishlash terapiyasi uchun shifokor bilan maslahatlashish muhimdir

Psixologlar bu tushunchadan insonning ruhiy jarayonlarini tavsiflovchi sifatida foydalanadilar va ayniqsa, ta'rif insonning turli niyatlarini, uning istaklari yoki e'tiqodlarini anglatadi. Agar bu atama keng ma'noda qo'llanilsa, u bilim yoki bilish harakatini bildiradi. Ijtimoiy va madaniy ma'noda talqin qilish, harakat va fikrlarda ifodalangan muayyan tushunchalar va bilimlarning bo'lish deb ataladigan narsaga kelganda mumkin. Kognitiv jarayonlar kabi tushuncha ko'pincha harakat, xotira, tasavvurni idrok etishda

qo'llaniladi.

Kognitiv funktsiyalar insonning aqliy rivojlanishida alohida rol o'ynaydi va ularning buzilishi eng ko'p uchraydigan nevrologik alomatdir. Kognitiv funktsiyalar miyaning faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lganligi sababli, miyaning diffuz va fokal lezyonlari mavjud bo'lsa, kognitiv buzilish tabiiy ravishda rivojlanishi mumkin. Ko'pincha kognitiv buzilishlar keksa odamlarda uchraydi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, oltmish besh yoshdan oshgan bemorlarning yigirma foizigacha demans shaklida juda og'ir kognitiv buzilishlar mavjud.

Kognitiv funktsiyalarni shifokorlar, ayniqsa, murakkab bo'lgan miya funktsiyalari deb atashadi, ularning yordami bilan dunyoni oqilona bilish mavjud. Kognitiv funktsiyalar nutq, xotira, gnoz, praksis va, albatta, intellektidir.

Kognitiv nimani anglatadi?

Oddiy odam uchun kontseptsiya tanish - aqliy yoki intellektual rivojlanish, va hamma ham kognitiv nimani anglatishiga javob bermaydi. Kognitiv - bu onga kiruvchi ma'lumotlarni qayta ishlash, uni bilimga aqliy aylantirish, kundalik hayotda to'plangan tajribani saqlash va ishlatish kognitiv jarayon. Odamlarning kognitiv qobiliyatlari qanday, mavzu psixologlar, sotsiologlar, tilshunoslar, faylasuflarni qiziqtiradi. Kognitiv kompetensiyalar deganda biz quyidagi xatti - harakatlarning zarur standartlariga rioya qilish imkoniyatini tushunamiz:

- 1) axborotni idrok etish va saqlash;
- 2) maqsadni belgilash va unga erishish yo'llarini rejalashtirish;
- 3) muammolar va ularni hal qilishda ma'lumotlarni tushunish va qayta ishlash;
- 4) qabul qilingan qaror natijalarini uzatish.

Kognitiv psixoterapiya

Kognitiv terapiya fikrlashdagi xatolarni bartaraf etishga va mantiqsiz fikrlar va e'tiqodlarni yangi, konstruktivga o'zgartirishga qaratilgan. Psixoterapiya mashg'ulotlari davomida kognitiv psixolog mijozning nima deyishiga, o'z fikrlarini qanday ifodalashiga to'liq e'tibor beradi. Kognitiv terapiya usuli A.Bek tomonidan kashf etilgan bo'lib, uni depressiya va affektiv kasalliklar bilan og'rigan ko'plab bemorlarga muvaffaqiyatli qo'llagan.

Kognitiv rivojlanish talabning tushunchalarni tushunishi, tanqidiy fikrlash va mantiqiy fikr yuritish qobiliyatini anglatadi. Til kognitiv rivojlanishni rag'batlantirsa, tilning murakkabligi kognitiv qobiliyatlarga ta'sir qiladi. Tilni qo'llashda boshqalar bilan muloqot qilish qobiliyati o'quvchi yoki talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Tildan boshqa yana shuni aytib o'tish lozimki, fan rivojlanish tarixiga nazar tashlansa, baholash ta'limning asosiy tarkibiy qismi ekaniga guvoh bo'lish mumkin. Baholash qancha ta'lim maqsadlariga erishilganligi haqidagi ma'lumotlarni taqdim etishdan tashqari ko'plab funktsiyalarga ham ega sanaladi. Ulardan biri baholash talabalarning ta'lim strategiyalari va kognitiv rivojlanishiga ta'sir qilishidir. Misol uchun, agar o'qituvchi auditoriyada o'rganilgan mavzuni o'tkazishni talab qiladigan savollarni bermasa, u talabalarning chuqur o'rganish strategiyalari va yuqori darajadagi kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Bu borada olib borilgan tadqiqotlarning natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar odatda o'zlari so'rgan savollar bilan qaysi kognitiv qobiliyatni baholayotganliklarini bilishmaydi, bu esa o'quvchilarda past darajadagi kognitiv qobiliyatlarni chuqurlashtirilishiga sabab bo'lib qoladi. Ta'lim sohasida ta'lim oluvchining kognitiv rivojlanishida ta'lim beruvchi muhim rol o'ynaydi. Ko'pgina ta'lim beruvchi jamoa vakillari oddiy yoki tez-tez ishlatiladigan tushunchalarni yetkazish uchun tildan foydalanishlari mumkin. Biroq, malakali ta'lim beruvchi nafaqat kognitiv rivojlanish kontsepsiyasini tushunishi kerak, balki u yangi, mavhum yoki qiyin tushunchalarni yetkazish uchun tildan foydalanish kabi murakkab vazifani ham bajara olishi darkor

Kognitiv rivojlanish nuqtai nazaridan, talabalar o'zlari o'ylayotgan narsalar va ular olgan yangi ma'lumotlar o'rtasida ziddiyat mavjud bo'lganda o'rganadilar. Ko'pincha bu talabani yangi ma'lumotlarga asoslangan kognitiv sxemani moslashtirishga yoki o'zgartirishga olib keladi. Kognitiv sxema - bu ma'lumotni tartibga soluvchi, tajribani anglatuvchi kognitiv tuzilma demakdir. Talabalar turli sohalarda

sxemalarni ishlab chiqadilar: vosita, til, fikrlash, ijtimoiy va boshqalar. Talabalar dunyo va tajribalarni oldingi tajribalar asosida ishlab chiqilgan kognitiv sxemalari nuqtai nazaridan izohlaydilar.

Kognitiv fikrlash

Miyaning kognitiv qobiliyatlari yuqori darajadagi aqliy funktsiyalardir: diqqat, gnoz, idrok, nutq, praksis, intellekt. Fikrlash eng muhim kognitiv jarayonlardan biri bo'lib, uch turga bo'lingan:

vizual-samarali (3 yoshgacha bo'lgan bolalarda ustunlik qiladi) - qo'llar bilan manipulyatsiya qilish orqali aniq muammolarni hal qilish, ob'ektlarni bilish va tahlil qilish.

vizual-majoziy - 4 yoshdan 7 yoshgacha shakllanadi. Aqliy tasvirlardan foydalangan holda muammolarni hal qilish.

mavhum - tasavvur qilish qiyin bo'lgan mavhum tushunchalar bilan ishlash.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish

Har qanday yoshda kognitiv qobiliyatlarni qanday rivojlantirish mumkin? Insonning normal rivojlanishi qiziqish, qiziqish va rivojlanish istagini o'z ichiga oladi - bu tabiatga xosdir, shuning uchun buni saqlab qolish va dunyoga va atrofda sodir bo'layotgan narsalarga doimiy qiziqish holatida bo'lish muhimdir. Tug'ilgan paytdan boshlab bolaning kognitiv (kognitiv) qobiliyatlarini rivojlantirish kerak - bu ota-onalarning muhim vazifalaridan biriga aylanishi kerak.

Kattalardagi kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish

Kognitiv takomillashtirish turli yoshda mumkin va siz bunga to'g'ri yondashishingiz kerak, ijodiy yondoshuvdan foydalanib, bu oddiy ish kabi ko'rinmaydi. O'z-o'zidan kashfiyot ruhini kashf etgan holda, inson o'zining dunyoqarashini, kayfiyatini yaxshilaydi va kognitiv qobiliyatlarni o'z ichiga olgan yuqori aqliy funktsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Miyaning samarali faoliyati uchun psixologlarning oddiy tavsiyalari:

tishlaringizni chap qo'lingiz bilan yuving (chap qo'llar - o'ng);

ishga ketayotganda yangi marshrutni tanlash;

jismoniy faoliyat turini tanlang;

chet tilini o'rganishni boshlash;

krossvordlar, topishmoqlar, charadlar yechish;

kuniga bir necha daqiqa yopiq ko'z bilan oddiy ishlarni qilish;

sezgi rivojlanishi;

sog'lom ovqatlanish foydasiga zararli ovqatlardan voz keching.

Bolalarda kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish

Kognitiv qobiliyatlarni chaqaloqlikdan boshlab rivojlantirish muhimdir. Bolalar uchun o'quv o'yinchoqlarining zamonaviy tanlovi juda katta, ammo har bir uyda mavjud bo'lgan asboblarni e'tiborsiz qoldirmang. Yosh bolalarda kognitiv qobiliyatlarni quyidagi yo'llar bilan rivojlantirish mumkin:

don va tugmachalar bilan o'yinlar (kattalarning qattiq nazorati ostida) - idishdan idishga quyish);

bolalarcha qofiyalar va hazillar bilan turli xil barmoq o'yinlari («magpie-crow», «barmoq-barmoq qayerda bo'ldingiz»);

suv bilan o'yinlar (shisha).

Asta-sekin o'yinlar va mashg'ulotlar murakkablashadi va vosita ko'nikmalarini va nutqini rivojlantirishga qaratilgan:

chizish va rang berish;

jumboqlarni, mozaykalarni chizish;

tasvirni kontur bo'ylab kesish;

qurilish;

misralarni yod olish;

o'qish va takrorlash;

ikkita bir xil tasvirdagi farqlarni topish;

hikoyalar yozish.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, kognitiv rivojlanish tanqidiy fikrlash, mantiqiy fikrlash

va muammolarni hal qilishga ta'sir qiluvchi intellekt va aqliy funksiyalarning kamolotini ifodalaydi. Xatti-harakatlarni tushunish, fikrlashni tashkil etish, o'z tajribalari orqali voqelikni anglash, kognitiv rivojlanishga madaniy ta'sirlar, psixologning fikrlash jarayonlarini o'zgartirish bo'yicha ko'rsatmalari, kognitiv rivojlanishdagi ijtimoiy o'zaro ta'sir, axloqiy rivojlanish jarayonlari va axloqiy realizm ularning ta'siri ostida bo'lgan ba'zi yo'nalishlar sirasidan deya e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi".

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining - O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi 2019-yil 29-apreldagi PF-5217 sonli Farmoni

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi PF-5538-son Farmoni.

Гилев А.А. Структура кластера когнитивных компетеней // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия «Психологопедагогические науки». – 2010. – №4(13). – С. 27 – 31

Jumayeva H. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari //Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 2.

Jumayeva H. Savodga o'rgatish davrida interfaol usullardan foydalanish //Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 2.